

ԴԱՐՈՒՄ ՔՆՆԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՄՏԱՐԱՅԵԱՑՔԸ

Անցեալ դարու գիտական արթնութիւններէն ի վեր, որոնք իրենց ամենացայտուն արտայայտութիւնները գտան կենսաբանութեան եւ բնագիտութեան կալուածներուն վրայ կառուցուած բնաշրջոնի գաղափարին մէջ, ճարգկային միտքը՝ իր ոյժին բովանդակ թափովը բնական ուսումնասիրութեանց լուսարձակը դարձուցած է դէպ ի նիւթական իրականութիւններու ներկայ աշխարհը, ուր կ'ընդհարէ գործնական թէ՛ գաղափարական կարելիութիւններու անհունութիւն մը՝ լեցուած միայն արարչական շունչով:

Դէպ ի ներկան ու նիւթականը եղող այս դարձը, ծառային յառաջդիմական գործունէութիւններու բնական ընթացքովը, տակաւ առ տակաւ քըննասիրական լոյսի ներքեւը առաւ ճարգկային կեանքի արտայայտութիւններուն ընդհանուրը, այսինքն քաղաքակրթութեան ամբողջական կառուցուածքը, մինչեւ որ աշխարհիս մթնոլորտը լեցուեցաւ քըննական-գիտական ոգիով մը որ կ'ուզէ ամէն ինչ փորձի ենթարկել եւ քաղաքակրթութեան ամէն երեւոյթին եւ հարցերուն վերլուծումն ու վճռումը գիտական ուսումնասիրութեանց գործելակերպովը կատարել:

Քննական ոգին քսաներորդ դարու նորագոյն գիւտերէն չէ: Արդարեւ՝ գիւտ մը չէ ան, այլ գիւտը պայմանաւորող ծառային գիրք մը, հայեցողութեան կերպ մը, որ ճարգկային մտքի չափ ալ հնութիւն ունի: Նախնագոյն գործիքն է ան որով մաքր սկսաւ չափել իր տիեզերքի անհունութիւնը: Առաջին ճարգը որ գիտցաւ գիտել, դատել, հարց դնել ու խորհիլ, քննադատ մըն էր արդէն: Բայց ծնունդով որքան հին, ծաւալուծով այնքան նոր է քննադատութեան իսկական ոգին: Ներկայ դարն է անոր ամենաբոլոր կերպով արտայայտութեան դարը: Այսօր քննական մտահայեցողքը մուտք գործած կը գտնենք կեանքի մինչեւ ամենախորունկ խաւերը —

կրօնք, գաստիարակութիւն, ընկերական կարգուսարք՝ կառավարական վարչաձեւեր, իմաստասիրական աշխարհահայեացք: Ամէն խորհող տրամաբանող մըն է այսօր, եւ ամէն տրամաբանող՝ քննադատ մը ինքն իր մէջ:

Թէեւ երբեմն՝ սխալ ըմբռնուծովը անոր իսկութեան՝ քննական ոգին կը ներկայացուի ըմբոստութեան սքեմին ներքեւ ու կը շփոթուի մտային ծոլութիւններու հետ կամ կը վերածուի այնպիսի երեւոյթներու որոնց պատասխանատու են ենթակային ներքին հոգեբանական բարդութիւնները, սակայն իրականութեան մէջ անիկա ճարգկային լաւագոյն մաքր արթնագոյն ոյժն է — ճշմարտութիւնները կշռադատելու, զանազանելու, վճռելու, դասաւորելու կարողութիւնը: Քննական ուսումնասիրութեանց հարազատ ոգին ըսելով պիտի իմանայինք՝ մտային այն աննախապաշարեալ դիրքը որով երեւոյթները եւ իրականութիւնները կը գննուին, եւ՝ առանց վաղընկալ գաղափարներու, a priori կարծիքներու հոսանքէն տարուելու՝ միտքը կը յանդիս պատմութեան եւ փորձառութեան վաւերացողը կըրող ճշմարտութիւններու բարձրագոյն աստիճանին, միշտ խոստովանելով որ իր տիրացած ճշմարտութիւնը կրնայ բուն ճշմարտութեան աննշան մէկ մասն ըլլալ եւեթ, իսկ բացարձակ, վերջնական ճշմարտութիւնը՝ վեր իր հասողութեան սահմանէն: Այս է գիտական մտահայեցողքը: Ծրշմարիտ քննադատութիւնը՝ փնտռող քան թէ փնջող նկարագիր մը ունի: Անոր կեդրոնական եւ անկեղծ նպատակն է կարելի եղածին չափ վեր բարձրանալ իրականութիւններու աստիճանաւորումներուն վրայ, ամէն կերպ ու ամէն գնով ճշմարտութիւնը եւ միմիայն ճշմարտութիւնը հետապնդել, եւ ո՛ր եւ ե՛րբ որ գտնուի ճշմարտութիւնը՝ զայն սիրել, պաշտպանել, տարածել եւ կեանքի մէջ լրիւ արտայայտել, այն է՝ ապրիլ ճշմարտութիւնը: Մա-

թիւ Արնոլտի բացատրութեամբ՝ քննասիրութիւնը կը նշանակէ «անշահախնդրական ջանք ըր՝ սարկելու եւ տարածելու համար լուսավոյնը զոր աշխարհ եւ կեանք կուսան ձեզի»:

Ընդհանրապէս ընթացիկ գրականութեան էջերը լեցնող հասարակ քննադատութենէ վեր, ուրեմն, կայ քննական-գիտական լուրջ մտահայեացք ըր, որ իր նոր ճղուճը ստացած է՝ վերածնունդի եւ բարեկարգութեան օրերէն վերջ՝ մասնաւորապէս վերջին հարիւրամեակի գիտական յառաջդիմութեանէն, եւ այսօր ալ իր ներշնչութիւնը կը գտնէ գիտական, տնտեսական, ընկերական եւ ծիծաղական կեանքի հսկողութիւն ձեռք: Այս ողիւն շունչովը տաքցած է աշխարհը:

Ամենամեծ բարիքը զոր գիտութիւնը շնորհեց մարդկային յառաջդիմութեան՝ կը կայանայ ո՛չ աշխարհի իր բնական գործնական բարիքներու եւ գիւրութիւններու ձեռք, որքան կեանքի ընդհանուր հայեացքին ձեռք իր ներծածած գիտական քննական մտայնութեան եւ գործելակերպին ձեռք: Ամէն ուսումնասիրութեան ձեռք մտայնի ապագայականացումը գիտական այս հայեցողութիւնն է որ կը տիրէ այսօր: Գիտական, պաղարիւն ուսումնասիրութեան կերպը կը տարածուի ամէն կողմ:

ՔՆՆՈՂԱԿԱՆ ԴԻՐՔ

ՀԵՂԻՆԱԿՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱՆԴԵՊ

Դարերով անվիճելիութեան համարը վայելած հեղինակութիւններու կեդրոններն են որ ճանաչողապէս քննական լոյսին ողողումներուն կ'ենթարկուին: Արաքին հեղինակութիւնը կը կորսնցնէ իր կարեւորութիւնը եւ թափը ներկայ քննական հայեցակերպին առջեւ: Հեղինակութիւն ըր չի յարգուիր սոսկ հեղինակութիւն ըր եղած ըլլալուն համար, եթէ զուրկ է հեղինակութեան ներքին արժանիքէ ըր որ պատկանէ ազդէ իր շուրջը: Վաղեմի պարզասիրտ հպատակութիւնը չէ կտրելի գտնել այսօր ամէն հեղինակութեան հանդէպ: Հպատակի եւ հպատակեցնողի ծիծեւ եղող զանազանութեան գիծերը տակաւ կ'անհետին, եւ հաւատարմութեան գիծերը կը շեշտաւորուին: Տղան իր ծնողաց հանդէպ, գործաւորը՝ իր գործատիրոջ, ուսանողը՝ իր ուսուցչին, հաւատացեալը՝ իր կղերին հանդէպ քննադատողի ըր դիրքը բռնած է, որ կը նշանակէ

թէ իրարու ծիծեւ փոխ-յարաբերութիւններու հաւատար գետին ծնն է որ կը փնտռուի: Վերէն դէպ ի վար, ճեմէն դէպ ի պզտիկը, կամ տիրապետողէն դէպ ի տիրապետողը ուղղուած հեղինակութեան կամքը՝ վարէն դէպ ի վեր ցցուած անհատականութեան իրաւունքներէն անկախաբար չի կրնար գործել այլ եւս:

Արդ՝ ժամանակի հսկողութիւնը սերունդէ սերունդ փոխանցուած եւ բարդուած քաղաքակրթութեան արժեքները, ընդունուած եւ ընդհանրացած ճշմարտութիւնները, նուիրականացուած աւանդութիւնները, կենցաղական հաստատալից վարքն ու բարքը, ընկերական վաւերականացուած կարգն ու սարքը, կանոնները, պետական գերիշխանութեան սկզբունքները, կրօնական հեղինակաւորութեան հիմունքը, դաստիարակութեան ուսուցման նիւթերն ու կերպերը, գրականութիւն, դեղարուեստ — ընդհանուր բացատրութեամբ՝ բոլոր այս հաստատութիւնները որոնք ի վաղուց հետէ անմատչելի վեհութիւններ համարուած եւ անփոփոխելիութեան զրոյթն էին ստացած՝ այսօր մի առ մի լուրջ եւ անվերապահ քննութեան դառն բովէն կ'անցնին գիտական մտահայեացքով ըր: Դիւրահաւատութիւնը առաքինութիւն ըր համարուելէ դադարած է: Անցեալի ձեռք իբրեւ անխալելի հեղինակութիւններ ընդունուած նիւթական, բարոյական կամ հոգեկան իշխանութիւններու եւ իբրեւ բացարձակ ու վերջնական ճշմարտութիւններ պաշտպանուած կարծիքներու հանդէպ երկբայական դիրքի ըր ձեռք գտնուիլը ա՛լ հերետիկոսութեան հետ չի շփոթուիր: Քան զի համոզում զոյացուած է որ ճշմարտութիւնը ծիծեւ ընդմիջտ ստացուած անփոփոխ ու կայուն յայտնութիւն ըր չէ, այլ աստիճանական եւ յառաջդիմական յայտնութիւններով միշտ աճող ստացութիւն ըր, զոր խորացնելու յիշակ որոշ եւ ապահով ճամբան է՝ մարդկային բովանդակ փորձառութիւններ, անհատական թէ հաւաքական, քննողական ահաւորութիւնով եւ տիեզերական աշխարհահայեացքով ըր ի մի համադրելն ու դասաւորելը: Ընդարձակութիւնը դուրսէն յայտնութիւն ըր ըլլալէ աւելի ներսէն կատարուած գիւտ ըրն է, միշտ յարաբերական իր արժեքովը: Եւ եթէ ճշմարտութիւնը լինելին բացարձակ չի կրնար ըլլալ, ո՞ր կը միայն զայն ներկայացնել ուղղող հեղինակութիւնը:

Թէպէտեւ կը գտնուին մարդիկ որոնք զոգցես

ճասնաւոր տեւջ ճը ունենային հեղինակութիւնները քննադատելու եւ երբեմն քանդելու՝ առանց տեղը նորը հաստատել կարող ըլլալու, բայց լուրջ, հետաճուտ եւ նպատակաւոր քննադատներուն համար հեղինակաւոր իշխանութիւնը արտաքուստ պարտադրուած ոչ թէ ճէ ալ ի ներքուստ դէպ ի դուրս արտայայտուող գորութիւն ճը որ հիմնուած է իմացական կարողութիւններու, բարոյական արժէքներու եւ հոգեկան գիտակցութեան վրայ:

Այս ըմբռնուծով, ճշմարիտ հեղինակութիւնը չի քանդուիր, ընդհակառակն՝ կը վերահաստատուի ներքին եւ աւելի խորունկ ու հաստատուն հիմնրու վրայ: Այսպիսի, ներսէն դուրս ճառագայթող հեղինակութիւն ճը կ'ըլլայ յարաբերական, բայց ճիւղաճաճ յառաջդիմական, որովհետեւ ան իր ոչ թէ կը քաղէ ո՛չ թէ ժառանգական իրաւունքներէ կամ ժողովուրդի ակարութենէ, ալ քննական ու գիտական ճշմարիտ ճատհայեցքէ ճը որ իր ճէջը ճիւղացած ըլլայ բանայնականութեան թէ զգայնականութեան տինամիկ տարրերը:

ՔՆՆԱԿԱՆ ՈԳԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Քի՛չ վարանուծով կարելի է ըսել որ քննական ոգին ամենէն կանուխ գրականութեան ճէջ ճուտք գործած է: Թէեւ Արիստոտելի չափ հին է քննադատութիւնը—որուն հիմնադիրը կրնայ անուանուիլ ինքը՝ Պղատոնի ախոյեան քննադատը—, ու թէեւ իրճէ վերջն ալ նոր Պղատոնականներու եւ Օգոստինոսի պէս քննական հայեացք ունեցողները անպակաս եղած են, բայց եւ իսկապէս չէ եղած դար ճը ուր ասոր գոյութեան եւ գործածութեան այնքան առատ ապացոյցը տրուէր որքան ներկայ դարը:

Գրականութիւնը, որ արդէն ինքնին, ճէկ կողմէն իրեն ժաճանակակից գոյավիճակի հարադատ, հաստատրիմ եւ կարելի եղած չափով ամբողջական պատկերացումն ըլլալով հանդերձ, ճիւս կողմէն՝ գաղափարական կեանքի ճը իրականանալի բարձրագոյն կարելիութիւններուն ուրուագծումն է, ներկայիս եւս քան ճեւս կը ճորանայ իր այս ճերին ճէջ, եւ յայտնի հաճեճատութեաճը ճը իր նկարագրին ճէջ կը խառնէ իրաց ներկայ կացութիւնը քննադատելու նախանճալուցութիւնը:

Հոս ճեր ուշադրութեան յանճնել ուղաճը գրականութեան ճէջ գրական տրտադրութիւններու ճուրջ

եղած քննադատութիւնը չէ: Այգալիսին ճիշտ գոյ եղած է եւ պիտի ըլլայ. քանզի գրականութիւնը ատով կը անանի, կը բիւրեղանայ, օգտակար ըլլալու կը պատրաստուի: Բայց առիկա ինքն իր ճուրջ եւ իր ճըջանակին ճէջ եղած քննադատութիւնն է ճիւսն: Մեր ճեշտել ուղաճն է այս՝ թէ գրականութեան ճէջ այսօր քննական-գիտական հայեացքի նոր ոգի ճը կը տարաճուի, որ իրճէ դուրս, կեանքի ճիւս ճանաղան ճարդերուն վերեւ կը սաւառնի արճիւր աչքերով, յաճենալով տղեղին թէ գեղեցիկին պատկերներուն վրայ: Ըճբոստ քննադատողի ճը ոգիին հետ խառնուած՝ գիտական լուրջ հայեցողութեան ճը ամբութիւնը կը աւանուի իր ճէջ:

Ներկայ հաճախարհային կեանքի որոջ ճէկ պահանջն է որ գրականութեան կուտայ այս ուղղութիւնը: Մինչգեւ գիտութիւնը երկրագնդիս վրայ ճիջողի եւ ժաճանակի դէճ յաղթանակներ կը տանի եւ հաւաքականութեան կեանքը կը խտացնէ, անհատական կեանքը իր նախկին սահանափակումներէն կը ճերբաղատուի, կը ճիւղաւորուի եւ կը տարաճուի: Աշխարհը կը պղտիկնայ, կը կճկուի ճարդիկութեան առջեւ. սակայն անհատին առջեւ ան կը ճեճնայ, կը ճոխանայ, այն հաճեճատութեաճը որով կը ճեճնայ անհատական կեանքի ճըջանակը եւ կը բաղճապատկէ իր գորճունէութիւնները: Ազգազգի հետ ստիպողաբար աւելի սերտօրէն կը յարաբերին, եւ անտեսական, ընկերական ու բաղաքական կապերով իրարու կը ճիւցուին ու կը դառնան փոխադարճաբար իրարճէ կախալ: Հետեւաբար՝ իրարու հետ փոխադարճ յարաբերութիւնները կշռելու, իրարու կենցաղն ու վարքը դիտելու, հանգիստութեան եղբեր, բաղդատութեան գետիններ գըտնելու պէտքն ու պատեհութիւնը ճղալիօրէն յայտնի կը դառնան: Անհատական կեանքի այս ընդարճակճան եւ հաւաքական կեանքի եուղեւորն ճէջ, փոխ-յարաբերութիւններու ներդաշնակութիւնը պահելու հաճար հարկ կը դառնայ որ ճատ ճը կենցաղական նեղ ճըջանափակումները, որոնք գոհացուցիչ էին նախկին դրութիւններու ճէջ, տակաւ կտորուին եւ ընդարճակուին, տեղ տալու հաճար նոր սկզբունքներու եւ ըճբոնումներու՝ անհատական, ընտանեկան, ընկերական, բարոյական կեանքի ճասին, ինչ որ տեղ տեղ ճնցումներ կը պատճառէ: Այս պահանջներուն առջեւ, յառաջապահ խողարկուի դերը կատարելու կոչուած է գրականութիւնը

որ ընկերային ու ազգային կեանքի ամէն խտերուն թափանցէ, եւ քննէ, ու գտնէ թէ ո՛ր տեղ ի՛նչ համեմատութիւնով ճշգրտելու են յարաբերութիւնները:

Վէպերն ու թատերգութիւնները, որոնք անոնք պարզ հետաքրքրութեան եւ ժամանցի համար կը կարգացուէին եւ որոնց պարունակած ամենախորունկ իմաստը միմիայն անհատին բարոյական կեանքի դասերու կը վերաբերէր, այսօր կը գրուին միշտ հաւաքական տեսակէտէն եւ կը գործածուին իրբեւ զօրաւոր միջոցներ՝ ընկերական, անասական, քաղաքական եւ միջազգային կեանքի քննադատութիւնները եւ փրփականտը ընելու համար: Դարուս ճշմարիտ գրագէտը միանգամայն բարեկարգիչ ճին է: Ընդ՝ Պէրնարտ Ծօ ճը, Հ. Գ. Ուէլզ ճը, Կոլլուըրդհի ճը, Անաթօլ Պրանս ճը, Բոնէն Բոյան ճը, Էմիլ Զօլա ճը, Ժոռէս ճը, Էմիլ Լուս-վիլ ճը, Թոլսթոյ ճը, Տոսթոյէվսքի ճը, Բապիստանաթ Թակոր ճը, Սիճի Նոմա ճը — Ծայրագոյն Արեւելքէն մինչեւ Ծայրագոյն Արեւմուտք ներկայացուցիչները մարդկութեան ու զրականութեան — սոսկ թատերագիր, պատմագիր, վիպագիր, կենսագիր, բանաստեղծ, հրապարակագիր ըլլալէ աւելի քաղաքակրթութեան քննադատներն ու մարգարէներն են: Այս տեսակէտէն ծոռենալու ենք իրենց դործերուն, հասկնալ կարենալու համար անոնց բուն իմաստը եւ ձգտուճը:

Գրականութիւնը իբրեւ գեղարուեստ անշուշտ ոչինչ կը կորսնցնէ իր բարձրութենէն. սակայն ոճը ոճի սիրոյն, գեղեցիկը գեղեցիկի սիրոյն փնտռողներու թիւը հեռացնուէ կը նուազի: Այս երեւոյթը օգտապաշտութիւն ճը սեպելով կարելի չէ բացատրել: Երեւոյթի ետին իմաստի փնտռութիւն է ան: Գրական արտադրութիւն ճը որ չարգարուած ու չգիւտած բառակոյտ ճըն է միայն գեղատիպ, որ չունի իմաստ, որ չի միտի գործնական նպատակի ճը, գուրկ է շահեկանութենէ: Երտաբին ճեն ու զգեստաւորութիւն անկարեւոր ճեն, սակայն ներքին իսկութիւնն է էականը:

Նորագոյն գրականութեան արժէքը կարելի է կշռել ասով, որ ան կը ձգտի միջազգային բնոյթ կրող արժէքներ յաւաք բերելու եւ մարդկութեան ուշադրութիւնը անոնց վրայ դարձնելու: Հոս քննադատութեան էական նպատակն է կամենլ գիտութեան, գրականութեան, գեղարուեստի, դատարարա-

կութեան, կրօնքի, աղաքադիտութեան ներկայ կարերը, եւ անոնց ճէջէն դատել եւ իւրացնել այն կենսակիր հասիկները որոնք ընդհանուր մարդկութեան բարեգործութիւն համար յայտնի արժէք կըրնան ներկայացնել: Գրականութիւնը իր իսկութեանը ճէջ այն գետինն է ապաքէն, ուր բոլոր ազգեր կրնան միանալ, զիրար հասկնալ, ներշնչել զիրար ու ներշնչուիլ իրարմով, թափանցել իրարու ոգիին — ցանցակերպ հիւսք ճը որ կրնայ համայն մարդկութիւնը իր ճէջ առնել՝ ի մի եղբայրակցութիւն: Ներկայիս այս միտուճը առաւել եւս յայտնի հոսանքի կը վերածուի:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒԹԵԱՆ

Ե Ի

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒԹԵԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՅՈՒՄՈՐ

Աշխարհիս խաղաղացուծին եւ քաղաքակրթութեան բարձրացուծին համար ամենէն հիմնական գործը կը կատարուի ներկայիս գիտական ոգիին կիրառութիւնովը անտեսական եւ քաղաքական գործելակերպերուն ճէջ, որոնք ունին այլ եւս իրենց թեքնիքը:

Միջազգային այն վեճերը որոնք երբեմն քաղաքական սպառնացումով, սակարկութիւններով, գաղանի զինակցութիւններով, «գիւտագիտութիւնով», կամ ռազմադաշտերուն վրայ՝ սուրով ու թընդանով կը լուծուէին, այսօր՝ «բաց գիւտագիտութեան» աստիճանէն ալ ասղին անցած՝ գիտական սեղաններու շուրջ, մասնագիտական լապտաթուաւներու ճէջ կը լուծուին: Համաժողովները որ կը գումարուին քաղաքական դրօշին ներքեւ, իրենց իսկութեանը ճէջ մասնագէտներու խորհրդաժողովներ են: Անոնց ծրագիրներն ու առաջադրութիւններն են որ հիմ կը կազմեն քաղաքական բանակցութիւններու: Այսպէս են, զոր օրինակ, Հոգատարութեանց Յանձնախումբը, Զինագեղջման Յանձնախումբը, 1927ի Միջազգային Տնտեսական Համաժողովը, Ժընեւի Պրոտոկոլը, Տօրկի ծրագիրով Գերմանիոյ ճարտարարուեստի վերականգնութիւն վրայ միջազգային հսկողութիւնը, Երնիի ծրագրով Հատուցման հարցին լուծմանն ի խնդիր եղած առաջադրութիւնը, Լա Հէյի Մնայուն Ատեանը, Միջազգային Դրամատունի հիմնովը, Մաքսային Համաժողովը, Միջազգային օրէնքներու կանոնաւորու-

թեան հարցին ուսումնասիրութիւնը, ծիջազգային առողջապահութեան հսկումը, Լոնտոնի Հինգերու նաւային Խորհրդաժողովը եւայլն: Համաշխարհային այս հարցերու մէջ բուն գործը կատարող ճարդիկը գիտնական, անկողմնակալ անձերն են, ու դեր առնելու կոչուած են ամէն կարգի ծանաղէտներ: Ո՞վ տեսած էր պատմութեան մէջ որ գիտնականը իր հաճեաւ աշխատանոցէն դուրս կանչուէր զիւանա-գէտին տեղը քաղաքական հարցեր լուծելու: Բայց ասոնք իրականութիւններ են այսօր: Միջազգային ժողովի մէջ դեր ունին Այնշթայնի, Պէրկարնի, Քուէյի պէս անձեր: Եկեղեցականէն վերջ, քաղաքական գիւնաղէտն է որ կը կորսնցնէ իր գերիշխանութիւնը ազգերու կեանքին վրայ:

Թէ ընդհանրապէս տնտեսական եւ ծանաւա-րապէս ճարտարարուեստական եւ առեւտրական գործունէութիւններուն մէջ գիտական ոգիին կիրառութիւնը ճարտարարուեստական Յեղափոխութեան օրերէն ասդին բոլորովին նոր աշխարհ ճը կերտած է ճարդոց համար՝ անվիճելի իրականութիւն մըն է այլ եւս: Ներկայիս աշխարհը կառավարող ոյժը տնտեսականն է, որուն ծառայ մըն է միայն քաղաքականութիւնը: Տնտեսաղէտն ու քաղաքական գիւնաղէտը իրարու հետ դիրք փոխած են: Ազգերու փոխադարձ յարաբերութիւնները տնտեսական գիտելիքն է որ կը կատարուին, որով տնտեսաղէտն է որ կոչուած է կառավարելու այդ փոխ-յարաբերութիւնները: Այլ եւս տնտեսական սահմանադիմերը աւելի կարեւոր եւ իրական են քան քաղաքական սահմանադիմեր, որոնք՝ շինծու զգացումներու վրայ կանգնեցուած՝ պիտի ջնջուին տակաւ տնտեսական սահմանադիմերու ընդարձակումովը: Ասկէ յետոյ տնտեսական մեծ ընկերութեան ճը նախագահը ա՛յնքան եւ աւելի կարեւոր պիտի ըլլայ որքան այսօրուան հանրապետութեան ճը նախագահը: Կամ հանրապետութեան ճը նախագահին տնտեսական դերը աւելի մեծ պիտի ըլլայ քան բարաբաւոյն: Եւ աշխարհիս այս փոփոխութիւնը գիտական ոգիի մուտքին կը պարտինք:

Իրբեւ օրինակ յիշենք ամերիկեան ճարտարարուեստը, որ իր ծաւալն եւ ոյժը ստացած է գիտական կերպերու գործադրութենէն: Այսօր ոչ միայն եւրոպան, այլ ամբողջ աշխարհի ճարտարարուեստը կը ջանայ ամերիկեան գործելակերպերը ընդօրինակել: Պիտի յաջողի թէ, չէ, առ ուրիշ հարց է. սակայն էականը այն է՝ որ գիտական մե-

թոտներու վրայ հիմնուած ամերիկեան ճարտարարուեստը իրբեւ օրինակ կը ծառայէ ամենուն: Գործածուած թեքնիքական ճշգրտանութիւնը, Բանալ-նականացում (Rationalisation), որ երբեմն եւրոպայի մէջ «Ամերիկանացում» ալ կը կոչուի, քանի որ ամերիկեան կերպը ընդօրինակել կ'ենթադրէ, իր մէջը կը խտացնէ շատ ճը իմաստներ— «ճարտարարուեստական յարաբերութիւններ» ներդաշնակութիւնը, աշխատանքի եւ դրամագլուխի հաճեճատութիւններուն ճշգրտը, յարմար գործին յարմար գործաւորը գտնելը, ապրանքի արտադրութեան, շուկայ իջեցուելուն, բաշխումի եւ սպառումի կերպերուն արագութիւնը, ապահովութիւնը, նիւթի եւ ոյժի խնայողութիւնը, աշխատանքի բաժանումը, մէկ խօսքով՝ ճարտարարուեստին եւ առեւտուրին գիտականացումը, եթէ կարելի է այսպէս կոչել:

Ոչ միայն ազգային, այլ համաշխարհային ճարտարարուեստին եւ առեւտրականութեան գիտականացումն է որ բռնկեցուցած է ճարդոց երեւակայութիւնը: Հում գործանիւթի աղբիւրներուն միջազգայնացումը, քարիւղի պէս կարեւոր շատ ճը միջազգային պիտուից արտադրութեան եւ բաշխումին վրայ միջազգային հսկողութիւն հաստատելը, միջազգային բոլոր շուկաներուն համակազմակերպութիւնը, «միջազգային քարթ»ներու գործադրութիւնը, հարցեր են ուր գիտական մտահայեացքը շատ դեր ունի կատարելիք:

Համաշխարհային տնտեսականութեան այս վիճակը իր տրտաջողացումը կը գտնէ պետութեանց փոխ-յարաբերութիւններուն մէջ, գիտական գործելակերպը հրաւիրելով նաեւ քաղաքականութեան մէջ: Արդարեւ ան երբեմն բախումներու տեղի կուտայ, սակայն անոնք ճնունդ կուտան միջազգային համագործակցութեան և անոնց մէջէն է դարձեալ որ կը հիւսուին միջազգային կարգն ու սարքը կազմող օրէնքները, երկկողմեայ ու բազմակողմեայ դաշնադրութիւններու միջոցաւ, որոնք խաւ առ խաւ կը պատրաստեն միջազգային օրէնքներու գիտական հիմերը: Հեռու չէ Միջազգային Օրէնսդրութեան Համաժողովի օրը, երբ ճառագէտ օրէնագէտներ պիտի սկսին այսպէս բիշ առ քիշ գոյացուած օրէնքներու համադրութիւն մը, որ հրաճայական դարձած է այլ եւս: Այսպէսով միջազգային քաղաքական հարցերն ալ օրէնսդրութեան ենթակայ պիտի ըլլան, եւ ո՛չ թէ գիւնա-

գիտութեան: Քաղաքական վեճ ձր օրէնսգէտի ձեռքովը պիտի լուծուի, եւ ոչ թէ զինուորի:

Աստիճանաբար ծիջողգային բաղաքականութեան բախման կէտերը կը հարթուին եւ զիւանագիտութիւնը իր տեղը կուտայ օրէնքի եւ ծիջողգային կազմակերպութեան: Ասիկա արագօրէն կը կատարուի այսօր ձեր աչքերուն առջեւ աշխարհիս ամէն կողմերը: Եւս քան զեւս ծիջողգային հարցերու լուծումը գիտական հարց ձր կը դառնայ: Եւ այն համեմատութեամբ որով ծիջողգային քաղաքականութիւնը՝ հեռանալով զիւանագիտական գեանէն՝ կը ձանէ իրաւադիտական գեանին վրայ, նոյն համեմատութեամբ ալ կատարուած պէտք է տեսնել զիւտականացումը քաղաքականութեան:

Ասոնց պէս, նաեւ խաղաղութեան հարցը, նաւային հարցը, զինուորական հարցը, փոքրամասնութեանց, հոգատարութեանց, գողթային գերիշխանութեան, հատուցման, ծովերու ազատութեան, ձաքսային պարխաղերու, քաղաքական սահմանագիծերու հարցերը, քննութեամբ պիտի տեսնուի որ իրենց վերջին վերլուծումին ձէջ զիւտական թեքնիքական հարցեր են առաւելապէս, որոնց լուծումը յանձնուած է գիտական ձիտք եւ ծիջողգային աշխարհահայեացք ունեցող ձասնագէտներու:

Ասոնց ամէնը գիտական ոգիի յաղթանակին ապացոյցներն են: Եւ այս ոգիի ձարմնացումներէն են Միջազգային Արդարութեան Միայուն Ատեանը, Աշխատանքի Միջազգային Գրասենեակը, Ազգաժողովը եւ քանի քանի համաշխարհային կազմակերպութիւններ, որոնք ծիջողգային տնտեսական, քաղաքական, ընկերական հարցերը գիտականօրէն ուսումնասիրելու եւ լուծելու կը ձառայեն:

ՔՆՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Քննական ձառահայեացքը անսպասելի արդիւնք տուած է պատձագրութեան ձէջ, ձանաւանդ համարողային տեսակէտէն:

Պատձագրութիւնը տարտաձ սկզբնաւորութիւն ձր ունեցած է: Իսկ ի թագաւորներու պաշտօնական արձանագրութիւններէ, նախնեաց պատձագրութիւններուն վրայ գրական ոգին աւելի ձեւ տիրապետութիւն ձր ունեցած է քան զիւտականը, (թէեւ թաղաւորական արձանագրութիւններն ալ պատձագրութենէ աւելի անձնական փառասիրութեան ձղու-

ձովը եղած են յաճախ): Նոյն իսկ Հերոդոտոս, Թուկիդիտէս եւ Տակիտոս, պատձագրութեան հայրերը, չեն կրցած անխառն պատձագրական նպատակ ձր ցուցնել եւ անկողմնակալ դատել: Պատձագրութիւններ կան՝ գրուած (Հերոդոտոս) ձողովորդին առջեւ հրապարակաւ հատուած առ հատուած կարգացուելու համար իբրեւ զիւցազնեղութիւն: Այս նպատակով գրուած պատձագրութիւն ձր հետաքրքրական գարձնելու համար բնականաբար վիպականութիւն եւ առասպել պիտի խառնուին տնոր հետ, ուր պատձական բուն զէպէն աւելի՝ անոր ներկայացման ձեւն ու ոճն է որ կեղրոնական կարեւորութիւն կը ստանայ: Մեղի չ'իյնար հոս պրպել թէ այս ուղղութեամբ որքան ապացոյցներ կարելի է գտնել հայ պատձագրութեան ձառ. բայց սաւաիւր ըսել թոյլատրելի է՝ որ անոնք ալ անձան չեն մնացած իրենց ձամանակի ձառահայեացքէն: Մինչեւ իսկ ձիջին դարերու ազգաց պատձագրները ձասնաւոր հմայք ձր գտած են պատձագրութիւնը առասպելով ու զրոյցով ընդելուզելու ձէջ: Եւ ինչպէս որ այսօր եթէ Ալիշանի «Հայկակ»ին համար գրած «Յուշիկք»ը իբրեւ ձղգրիտ գիտական պատձագրութիւն նկատէինք՝ ձխալած պիտի ըլլայինք, նոյնպէս ալ վերեւ յիշուած ձեռով գրուած պատձագրութիւններուն համար:

Ոչ ալ հին ձամանակի պատձագրները ձասնաւոր կարեւորութիւն ձր ընձայած են իրենց արձանագրութիւններուն վաւերականութեանը: Իրենց համար քիչ նշանակութիւն ունեցած է աղբիւրներու ձղղութիւնը եւ զաղափարներու սեփականութիւնը: Լսածնին գրի առած կաձ իրարձէ ընդօրինակած ատեննին, ջանք չեն ըրած ստուգելու իրենց աղբիւրները, եւ ձանաւանդ յիշատակելու զանոնք: Նոյն իսկ առանց թուականի եւ ստորագրութեան ձգուած են շատ ձր կարեւոր գրութիւններ:

Ասկէ ի զատ, իւրաքանչիւր պատձագիր, իրձբաղիր կաձ ընդօրինակիչ, իր խառնուածքին, զգացումներուն եւ ձիտումներուն համեմատ, իր քաղած գրուագիւրներուն ձէջէն ընարութիւններ է կատարած, փոփոխութիւններ ներմուծած է, յաւելումներ կաձ յապաւումներ ըրած է, յաճախ ալակերպելով եւ աղաւաղելով եղելութիւնները: Ասոր դասական օրինակներէն են Հին Ուլախ առաջին գիրքերու պատձագրութիւնները: Անոնց շատերը տարբեր պատձագիրներու ձեռքով վերատին ու վերստին իւձղագրուած,

երբեմն երեք չորս անգամ, տեղ տեղ խտացում կամ ընդարձակում, եւ տարբեր ու նոյն իսկ իրարու հակառակ դպրոցներու հոսանքին ենթարկուած՝ լուրաքանչիւր վերաքաղողի ձեռքէն տարբեր ձեւով ու գոյնով դուրս եկած են, ճինչեւ ներկայ վիճակը ստանալին: Եւ այդ գրուածքները որ քանձեռքէ որ անցած են, այնքան ալ փոխած են իրենց իմաստը: Նոյն իսկ իրենց հարազատութիւնը պահող մասերը որոշակի կը կրեն հեղինակի մտայնութեան եւ ազգային համոզումներու դրոշմը: Ասիկա շատ բնական է, պատճառները պատմագրին անձնաւորութիւնէն զատել կարելի չէ, ինչպէս նկարը՝ նկարիչի անձէն: Եթէ օրինակ ճշմարտութեան քննարկը ժամանակակից պատմագրութենէն իսկ, պիտի տեսնենք որ վերջին եօթնամասուն տարիներու մեր ազգային պատմութիւնը տարբեր բացատրութիւններով կը ներկայացուի յեղափոխականի մը գրչով, տարբեր ձեկնաբանութիւններով՝ Օրմանեանի գրչով: Այսպէս է եւ աշխարհի պատմագրութիւնը:

Ինքեւ, ամէն պատմագիր նախանձախնդրութիւն է ունեցած մասնաւորապէս ի՛ր ցեղին բարեմասնութիւնները յառաջ դասելու եւ փոռաբանելու, ի՛ր ազգին դիցազուններուն քաջագործութիւնները միայն իրականութիւն սեպելու, իրաւունք եւ արդարութիւնը ի՛ր երկրին մէջ միայն տեսնելու, եւ ի՛ր ժողովուրդին գերազանցութեան ու գերիշխանութեան հուշակը յայտարարելու: Այսպիսիներու ձեռքերուն մէջ պատմագրութիւնը վերածուած է իր մէջ աւելի կամ նուազ չափով ճշմարտութեան կօրիկ մը պարունակող առասպելայօղ ազգայնամօլ գրութեան մը, լի չարափոխութիւններով եւ հակասական պատկերներով: Մանաւանդ դպրոցներու մէջ գործածուած պատմութեան դասագրքերը յաճախ եղած են կերպով մը ազգային փրփախանալի միջոցներ, մատաղ միտքերը իրենց ազգային չգոյ մեծութիւններովը նախապաշարելու եւ «թշնամիլ» դէմ հակակրօնքի կրակ արծարծելու համար: Եւ ասիկա այն համեմատութիւնով որ, եթէ միեւնոյն պարագաներու մասին երկու հակառակորդ ազգերու պատմագրութիւնները ուսումնասիրենք, կը գտնենք զիրար ջրող արձանագրութիւններ ու մեկնութիւններ նոյն պատահարներու շուրջ: Ասոր լուսագոյն օրինակը պիտի տար Ֆրանսական և գերմանական պատմութեան դասագրքերու ուսումնասիրութիւնը եւ բաղդատութիւնը: Ճիշտ պիտի ըլլար Վոլթէնին հետ

հաւատալ, թէ «բոլոր ազգերու պատմութիւնները ալլաղիմակուած» են: Պատմիչները, փոխանակ պատմական եղելութիւնները պարզօրէն արձանագրել յաջողելու, անոնց հետ խառնած են իրենց անձնական տեսութիւնները, մտային հակումները, քաղաքական ըմբռնումները, հոգեկան յուզումները եւ ազգային նախապաշարումները:

Քննական պատմագրութիւնը սակայն, այսօր կը զգուշանայ նման յանցանքներու մէջ իյնալէ: Ան իր ամէն մէկ բացատրում ու վճիռը վաւերաթուղթերով կը ջանայ ամրացնել, եղելութիւնները կը քննէ, «ճշմարտութիւն»ները կը կշռէ, կը բաղդատէ ժամանակակից ուրիշ իրադարձութիւններու հետ, եւ պատմութեան մէջէն կարելի եղած չափով նուազեցնել կ'աշխատի պատմորին անձնական տեսութիւններու եւ խառնուածքի ազդեցութիւնը: Դեպքերու շարքը ենթադրութիւններով չի լուծեր, այլ շրջապատող պարագաներու լոյսին ներքեւ կ'ուսումնասիրէ: Անաչառ ըլլալ կը ձգտի ան, որովհետեւ իր գործը զի սկսած է, եւ բարոյական վճիռն ու գաղափարութիւնը իրեն չեն վերաբերիր: Քաջ է ան երես առ երես դիտելու եղելութիւնները այնպէս ինչպէս որ են:

Առաջին անգամ ըլլալով քննողական այս դարաշրջանին մէջն է որ մարդիկ միջազգային բարոյական պարտաւորութիւն մը կը զգան՝ գրելու պատմութիւն մը որուն միտաբերի կապն ըլլայ ո՛չ թէ ազգային անջատ շահերը, այլ մարդկային ընդհանուր քաղաքակրթութեան աճման տարբերը, հաւաքուած՝ բոլոր ազգերու նպաստէն: Ասկէ վերջը գալիք պատմագիրը ինքզինքը պիտի նկատէ բաղաքային ո՛չ թէ այն պետութեան որուն հոգեւուն վրայ կը բնակի, այլ՝ յանուն մարդկութեան ընդհանուր աշխարհի, որուն պատմութիւնը կը գրէ: Ան իր ազգին սէրը պիտի ունենայ՝ գործածելու համար իր գրիչը ո՛չ թէ իր ազգին առաքինութիւնները դրուատելու եւ դրացի ազգերու վատութիւնները թուելու, կամ իր ազգակիցներուն սրտին մէջ ուրիշներու դէմ կրակ գնելու, այլ մարդկութեան առջեւ պարզելու եղելութիւններու թելադրիչ շարք մը: Այսպէսով, գրուածքը պիտի ըլլայ պատմութիւն մը որ կը զբաղի ո՛չ թէ թաղաւորներու եւ իշխաններու կեանքովը, այլ ժողովուրդներու կեանքով եւ անոնցմէ ծնունդ առնող մեծ շարժումներով, ո՛չ թէ մարդկութիւնը բաժան բաժան ընող դժբաղդ

դէպքերով՝ այլ ընդհանուր բաղադրվածքներ ձևավորելից հոսանքներովը, ո՛չ թէ բանակ բանակի դէմ տարուած յաղթանակներովը՝ այլ միտքի բնութեան վրայ տարած յաղթանակներովը, ո՛չ թէ փառածոյներու վանտալականութիւններովը՝ այլ գիտութեան ու գեղարուեստի նախնականներուն կառուցած անձա՛հ կաթողներովը — վերջապէս՝ հանուր ճարտարութեան բարրարոսութենէ դէպ ի արդի բաղադրված վիճակը կատարած աստիճանական յառաջդիմութեան վիպումներովը:

Դեռ չէ գրուած բնական-դիտական պատմութիւն ճը ընդհանուր ազգաց որ արժանի ըլլար այս նոր ոգին ճարտարացնելու. սակայն ամէն կողմէ քանքեր պակաս չեն, եւ ճանաչանդ յուսադրից իրողութիւնը այն է՝ որ ճարտարութիւնը արթնցած է իր այս հրաճայական պէտքին առջեւ: Եւ ճարտար-

թիւնը պիտի ողջունէ այն օրը, երբ պատմութեան զատաբարքերը պատերազմներու զրգուից շարաւարտութիւն ճը ըլլալէ զաղրած՝ պիտի ներկայացնեն քաղաքակրթութեան ճաղկունքն ու ճաւալունք եւ ճարտարային յառաջդիմութիւնը դէպ ի համաշխարհային եղբայրակցութիւն ու խաղաղութիւն: Ասիկա կուտայ ճեղի հայեացքի հորիզոն ճը, որ իր ճէջը կ'աճիփիէ ճարտարութեան ամբողջութիւնը եւ կը շեշտէ ազգերու շինարար քան աւերից դերը քաղաքակրթութեան կերտումին ճէջ, ու այսպէսով կը նպաստէ ճարտարութիւնը ճիւղնոյն համազործակցութեան ճէջ բերելու տիտանական գործին:

Ժրնիւ

ԲԻԻԶՆԵԴ ԵՂԻԱՆԵՆ

(Մնացեալը յաջորդով)

ՕՐԻՈՐԴ ՓՕԼ ՀԱՆՐԻ-ՊՈՐՏՈՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԵՊԸ

ANTARAM DE TRÉBIZONDE

Մեծանուն Ֆրանսացի վիպասան Հանրի Պորտօի գուստրը, Փօլ Հանրի-Պորտօ, որ արդէն ճրատարակած է զնահատուած գրական գործեր, երկու տարիէ ի վեր կը պատրաստէր այս վէպը որ այս օրերս լոյս կը տեսնէ: Անոր նիւթը բաղուած է մեծ պատերազմի աւտեն հայկական նարագրութեանց դրուագներէն: Օրիորդ Պորտօ իր հօր հետ ճամբորդած է Փոքր Ասիա եւ Սուրիա, իր հօր պէս ինք ալ՝ հաւատարիմ ֆրանսական հին ու ճշմարիտ աւանդութեանց, բարեկամ է իր էութեամբն իսկ՝ բնութեան տակ ճնշուած Արեւելքի քրիստոնեայ ժողովուրդներուն:

Երկու տարի առաջ, ան խանդավառութեամբ յարեցաւ հայ ողբերգութիւնը վէպով մը պատկերացնելու զաղափարին, եւ երկար ուսումնասիրութեանց մէջ թաղուեցաւ այդ

ողբերգութեան դերակատար տարրերը մօտէն ճանչնալու համար, կարդաց այդ մասին գույրութիւն ունեցող գրեթէ բոլոր գրքերը, գրքոյկները, վաւերագրութեանց, եւ անոնցմէ օգտուելով ու ներշնչուելով յօրինեց իր վէպը: Ան ուզած է ցոյց տալ այդ վէպին մէջ պատերազմի ընթացքին հայ ցեղին ապրած կեանքը իր թէ՛ մոայլ թէ՛ լուսաւոր երեսնէրով, անոր անօրինակ մարտիրոսութիւնը եւ անոր իրաւունքի ու ազատութեան դատին համար երեւան բերած անհամեմատական հեռոտութիւնը, բոլորանուէր արի զոհաբերութիւնը, իր հերոսուհին Տրապիզոնի Հայ բարեկեցիկ ու ազգասէր ընտանիքի մը աղջիկն է, Անթառամ, որ եւրոպա գացած եւ բարձր կրթութիւն ստացած է. հայրը ուսումնասիր ազնուասիրտ վաճառական մըն է, մայրը պարզուկ գորովոտ Հայուհի մը, եւ մօրը